

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Is Kohlbergs theorie van de morele ontwikkeling 'seksistisch'?

IJzendoorn, M.H. van

Citation

IJzendoorn, M. H. van. (1986). Is Kohlbergs theorie van de morele ontwikkeling 'seksistisch'? Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/1397>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/1397>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

den onderwijs kan daarbij ook als een voorbereiding op gewoon onderwijs een duidelijke functie hebben

Literatuur

- Buitengewoon onderwijs?* I Nederlandse Vereniging voor Revalidatie, Utrecht, 1979
- Buitengewoon onderwijs?* Nationaal Orgaan Gehandicaptenbeleid, Utrecht, 1981
- Buyk, C A , *Als ik het voor het zeggen had* Ervaringen, wensen en ideeën van gehandicapte jongeren, hun ouders, hulpverleners Amsterdam Laboratorium voor toegepaste psych 1984
- Emmerik, T van, en L van Hienen, *Slechtziende kinderen aan het woord* Utrecht Doctoraalscriptie pedagogiek, 1983
- Het gehandicapte kind op de gewone school ervaringen, meningen, beleid* Verslag van een studiedag Utrecht Nederlandse Vereniging voor Revalidatie, 1980
- Integratie van blinde en slechtziende kinderen in het gewone onderwijs*, verslag van de themadag gehouden op 12 december 1981 te Utrecht, georganiseerd onder auspiciën van de Vereniging van Ouders van Visueel Gehandicapten
- Weelden, J van, De attitude van de hulpverlener als voorwaarde voor integratie, *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 1978, 17, 18-27
- Weelden J van, Integratie als opgave, *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 1981, 20, 563-566
-

Mevr drs M G D von der Dunk psycholoog, is werkzaam als medewerker van de vakgroep Klinische Pedagogiek van de Rijksuniversiteit Utrecht *Adres* Heidelberglaan 1, Postbus 80 140, 3508 TC Utrecht

Summary

Visually impaired children speak up

— This article describes the experiences of children with impaired vision. In the discussion about the integration of handicapped children in regular education the voice of the people concerned is of utmost importance. The research is based on students' interviews with children of 'special' schools for the visually handicapped and with children who first attended 'special' schools and later made the transition to regular schools. Some relevant features of this research are presented.

Is Kohlbergs theorie van de morele ontwikkeling 'seksistisch'?

M H van IJendoorn¹

De vraag of Kohlbergs theorie van de morele ontwikkeling 'seksistisch' is, zoals bijvoorbeeld Carol Gilligan (1982) heeft betoogd, wordt hier beantwoord door de samenhang te onderzoeken tussen niveau van morele argumentatie en houding tegenover vrouwenemancipatie. Het onderzoek is uitgevoerd onder 97 scholieren van een VWO-instelling (gemiddelde leeftijd 16,4 jaar). De resultaten wijzen uit dat morele argumentatie ongeveer 25% van de variantie van de schaal voor houding tegenover vrouwenemancipatie predictieert. Hoe hoger het niveau van morele argumentatie, hoe meer emancipatiegericht de respondent blijkt te zijn. Deze samenhang biedt geen steun aan de door Gilligan en anderen geuite kritiek op Kohlbergs theorie.

¹ De auteur is Dorien van Feen erkentelijk voor haar bijdrage aan het verzamelen en coderen van de gegevens.

Inleiding

In theorieën over de ontwikkeling van het 'geweten' lijkt van oudsher een 'seksistisch' vooroordeel te zijn ingebouwd. Meisjes zouden zich moreel gezien minder snel en ver ontwikkelen dan jongens. Dat is bijvoorbeeld de strekking van het betoog van de latere Freud (1925) over het ontstaan van het super-ego. Terwijl jongens via het Oedipus-complex tot een versnelde individuatie en autonome gewetensontwikkeling komen, moeten meisjes langs geleidelijke weg waarden en normen van hun ouders incorporeren. Jongens leren abstraheren van hun band met de ouders bij het nadenken over morele dilemma's, terwijl meisjes zich emotioneel wel langer iets gelegen laten liggen aan de ouderlijke opinie.

In de cognitieve ontwikkelingstheorie van Piaget (1934) en Kohlberg (1981) komt deze tendens tot uitdrukking in de idee dat jongens veel eerder tot formele omgang met morele dilemma's in staat zijn dan meisjes die zich sterker door inleving in de gevoelens van de direct betrokkenen zouden laten leiden (Piaget, 1934). De vrouwelijke moraliteit zou in haar ontwikkeling geblokkeerd worden door het gebrek aan gelegenheid tot rolneming en ervaring met formele oplossing van interpersoonlijke conflicten buiten de gezins sfeer.

Zoals bekend heeft Kohlberg een theorie uitgewerkt waarin een zestal niveaus of stadia van moreel argumenteren wordt onderscheiden. Het eerste stadium wordt gekenmerkt door oriëntatie op straf, het tweede stadium kan als naïef hedonistisch worden getypeerd, het derde stadium impliceert oriëntatie op goedkeuring vanuit de directe sociale omgeving, stadium 4 duidt op oriëntatie op autoriteit, conventies en wetgeving, stadium 5 is een utilitaristisch contract perspectief, en stadium 6 duidt op een oriëntatie op universele morele principes. De stadia zijn ethisch en ontwikkelingspsychologisch gezien hiërarchisch geordend (voor details zie Kohlberg, Levine en Hower, 1983). Stadium 3 nu zou kenmerkend zijn voor de vrouwelijke moraliteit, en ook functioneel zijn voor de situatie waarin de meeste vrouwen gaan verkeren: het gezinsleven. De meer formele, rationele argumentatie-modus van de stadia 4 en 5 zijn voor deze levenssfeer niet direct een noodzakelijke voorwaarde (Kohlberg en Kramer, 1969).

Kohlbergs variant van de theorie van morele ontwikkeling lijkt sterk onderhevig aan het 'seksistisch' vooroordeel, juist doordat zijn eerste en funderende empirische studie over morele argumentatie uitsluitend mannelijke proefpersonen omvatte. Dit neemt echter niet weg dat nadien veel onderzoek is verricht onder mannelijke en vrouwelijke proefpersonen, waarbij over het algemeen nauwelijks sekse-effecten zijn gevonden. Empirisch onderzoek laat geen duidelijke achterstand in morele ontwikkeling zien van vrouwen met een zelfde educatieve en sociaal-economische achtergrond, zo heeft Walker (1984) onlangs via een meta-analyse van 79 studies vastgesteld.

Toch vigeert in feministische kring de idee dat de vrouwelijke

moraliteit niet valide wordt gerepresenteerd in Kohlbergs instrumentarium en ontwikkelingssequentie Carol Gilligan (1982) is de belangrijkste woordvoester van de feministische stroming, die meent dat vrouwelijke moraliteit wordt gekenmerkt door een zorgzame, inlevende, en verantwoordelijke houding met meer aandacht voor het individu dan voor abstracte en formele ethische principes. Gevoel voor de ander in plaats van koele rationaliteit in de afweging van verschillende aspecten in een moreel dilemma zou tekenend zijn voor de wijze waarop meisjes en vrouwen moraliteit beleven. De zorgzame, gevoelsmatige benadering zou in geen enkel opzicht onder doen voor de afstandelijke rationele modus, die zo kenmerkend voor mannen zijn.

Ook binnen het feminisme zijn tegen deze zienswijze nogal wat bezwaren ingebracht (Luria, 1985). Gilligans idee van een gelijkwaardige maar verschillende morele ontwikkeling van jongens en meisjes zou bestaande sekse-ongelijkheden kunnen reïficeren. Meisjes worden opgezaald met een ethisch ideaalbeeld van zorgzaamheid en gevoelvolle inleving dat niet erg functioneel is voor hun emancipatie in de huidige maatschappelijke context. Daarin wordt immers naast inlevingsgevoel een grote dosis rationaliteit en afstandelijkheid op prijs gesteld in de omgang met interpersoonlijke en groepsconflicten, zeker buiten het gezin.

De vraag of er sprake is van een 'seksistisch' vooroordeel in Kohlbergs theorie van de morele ontwikkeling kan op verschillende manieren aangepakt worden. Naast ideologie-kritische analyses van theoretische aard, zouden ook empirische studies enig licht op deze zaak kunnen werpen. Ten eerste kan m.b.v. het traditionele instrumentarium voor meting van niveau van morele argumentatie worden nagegaan of er inderdaad verschillen zijn tussen mannelijke en vrouwelijke respondenten in moreel argumenteren. Ten tweede kan met behulp van een alternatief, meer 'vrouw-vriendelijk' instrument worden nagegaan of hiërarchisch geïnterpreteerde sekseverschillen in moreel argumenteren verdwijnen, en dus als instrumentele artefacten moeten worden aangemerkt (verg. Gilligan, 1982). Ten derde zou de samenhang tussen niveau van morele argumentatie en houding tegenover vrouwenemancipatie kunnen worden onderzocht. Het is namelijk niet ondenkbaar dat hogere niveaus van morele argumentatie (bijv. stadium 5) tot inzicht in de (morele) noodzaak van een gelijkwaardige maatschappelijke positie van de vrouw voeren. Een van de principes van de hogere stadia van morele ontwikkeling is immers dat iedereen ongeacht ras, sekse, religieuze en politieke overtuiging gelijk recht heeft op toegang tot primaire goederen van onze samenleving – binnen én buiten de gezinssfeer (Rawls, 1971).

De derde strategie wordt in deze studie toegepast. Om te zien of verschillen in morele argumentatie-niveaus van invloed zijn op de houding tegenover vrouwenemancipatie, is aan een groep van 97 respondenten zowel een test voor morele argumentatie voorgelegd als ook een schaal voor meting van houding tegenover vrouwenemancipatie. Overigens zal in dit onderzoek overeenkomstig de eerste strategie natuurlijk ook een passant wor-

den vastgesteld of er aantoonbare sekse-verschillen in morele argumentatie zijn

2. Methode

Aan dit onderzoek namen 97 scholieren van een vwo-instelling in Goes deel. De afname van de vragenlijst gebeurde tijdens de lesuren in het schooljaar 1984/1985. In de vragenlijst waren instructies voor de beantwoording van de vragen opgenomen. Alle leerlingen aan wie de lijst werd voorgelegd, deden mee. De gemiddelde leeftijd was 16,4 jaar ($SD = 0,9$), maximum 19 jr., minimum 15 jr.). 55% van de respondenten was van het mannelijk geslacht, 45% vrouwelijk. De sociaal economische status van de ouders van de respondenten was 4,3 ($SD = 1,5$) op een 6-puntsschaal van ongeschoolde beroepen (1) naar academische beroepen (6) (Van Westerlaak, Kropman en Collaris, 1975).

In de vragenlijst is een test voor morele argumentatie opgenomen, te weten een Nederlandse bewerking van de 'Sociomoral Reflection Objective Measure' (voortaan de *srom*). De test is geconstrueerd door een naaste medewerker van Kohlberg, John Gibbs (Gibbs et al., 1984). Het is een klassikaal af te nemen schriftelijke multiple choice-test over twee centrale Kohlberg-dilemmata: het Heinz dilemma en het belofte dilemma. In eerstgenoemd dilemma staan een wettelijke verplichting en het recht op leven tegenover elkaar, in het tweede dilemma is de waarde van een belofte van een ouder aan een kind in het geding. Bij de *srom* moeten de respondenten uit een reeks voorgegeven argumenten op verschillende morele niveaus (sensu Kohlbergs theorie) het argument selecteren dat zo dicht mogelijk in de buurt van hun eigen ideeën komt. De *srom* is dus een herkennings- en geen produktiemeting.² Gibbs en zijn collega's hebben positieve gegevens over validiteit en betrouwbaarheid van de *srom* gerapporteerd. Test-hertest betrouwbaarheid was .82, alpha-betrouwbaarheid .84. De concurrente validiteit met de uitkomsten van het 'Moral Judgment Interview' was redelijk ($r(21) = .66$). De scores op de *srom* liggen wat hoger dan die op het *mji*, zoals men mag verwachten van een herkenningsmeting. In dit onderzoek was de gestandaardiseerde item alpha voor de 32 items .76. Het aantal scorebare protocollen was 85. De score op de *srom* hing niet samen met sekse van de respondent. Ook was er geen samenhang met sociaal-economische status. Tenslotte correleerde de *srom* niet met leeftijd waarschijnlijk vanwege de beperkte range van deze variabele. Evenals in eerder onderzoek (Van IJendoorn, in druk) blijkt ook hier morele argumentatie *onafhankelijk* van politieke partij voorkeur en van politieke positie op de links-rechts dimensie. De schaal voor houding tegenover vrouwenemancipatie (*FLM*) is een gereviseerde Nederlandse versie van de Slade en Jenner schaal (1978). Elders is over de betrouwbaarheid en validiteit van de Nederlandse schaal gerapporteerd (Hubbard, Van IJendoorn, en Tavecchio, 1982). De eigenschappen ervan bleken goed te zijn (alpha betrouwbaarheid van .92, test hertest betrouwbaarheid .84). In deze studie is een verkorte vorm van 20 items gebruikt. De schaal meet de mate waarin de respondent de vrouw gelijkwaardig aan de man acht, ook in het beroeps- en maatschappelijk leven, daarnaast is de vraag aan de orde in hoeverre de respondent voorstander is van een gelijke verdeling van taken in opvoeding en verzorging van kinderen. De alpha-betrouwbaarheid van de schaal was .88 ($n=97$). De concurrente validiteit van de schaal werd onderstreept door de samenhang tussen het al dan niet bestaan van de

2. Voor nadere informatie over de Nederlandse bewerking van het instrument kan men een onverkorte versie van dit onderzoeksverslag bij de auteur opvragen. Daarin worden ook meer cijfermatige details gegeven dan in dit korte bestek mogelijk was.

3 De volledige vragenlijst met de verdeling van antwoorden op de items van de FEM is bij de auteur verkrijgbaar

bereidheid zich in de toekomst voor acties t b v vrouwenemancipatie in te zetten, en de score op de schaal 'houding tegenover vrouwenemancipatie' Daarnaast wordt de concurrente validiteit onderstreept door de samenhang tussen houding tegenover vrouwenemancipatie' en het al dan niet lezen van boeken en/of tijdschriften over vrouwenemancipatie Verder zijn vrouwelijke respondenten aanzienlijk meer emancipatiege-richt dan mannelijke respondenten

Naast de test voor morele argumentatie en de schaal voor de houding tegenover vrouwenemancipatie, zijn nog vragen opgenomen over activiteiten in het kader van de vrouwenemancipatie over kerkelijke gezindte, en over politieke voorkeuren³ Teneinde na te gaan of de volgorde van srom en fem in de vragenlijst nog invloed uitoefent op de scores is aan 45 respondenten eerst de srom voorgelegd en aan 40 respondenten eerst de fem Uit eenweg-variatie analyses bleek dat er geen volgorde-effect kan worden getraceerd

3. Resultaten

De respondenten blijken in doorsnee tamelijk egalitaire standpunten te hebben over de positie van man en vrouw in gezin en samenleving Men reageert nogal afwijzend op items waarin de vrouw expliciet een ondergeschikte positie t o v de man wordt toegewezen Men stemt daarentegen gemiddeld genomen in met uitspraken waarin man en vrouw even capabel worden geacht m b t maatschappelijke of gezinstaken³

De houding tegenover vrouwenemancipatie is in deze steekproef niet gerelateerd aan leeftijd Wel is er een samenhang met sekse, zoals in de vorige paragraaf is aangeduid Ook is sociaal-economische status gerelateerd aan de houding tegenover vrouwenemancipatie Met name het hoogste milieu (6) blijkt aanzienlijk hoger op de fem te scoren dan de rest Daarnaast is er een samenhang met gezindte Respondenten met een kerkelijke binding scoren lager op de fem-schaal dan respondenten zonder kerkelijke affiliatie Tenslotte is er een tamelijk sterke samenhang tussen houding tegenover vrouwenemancipatie en politieke partij-keuze Respondenten met een voorkeur voor pvda en de overige 'linkse' partijen (ppr, d'66, psp, cpn etc) scoren hoger op de fem dan respondenten zonder uitgesproken partijpolitieke preferentie of met een voorkeur voor cda of vvd

Tussen morele argumentatie (srom) en houding tegenover vrouwenemancipatie blijkt zoals verwacht een duidelijke samenhang te bestaan hoe hoger de score op de srom, hoe meer emancipatiegericht de respondent is Dit komt tot uitdrukking in de bivariate correlatie tussen srom en fem $r(85) = .48, p < .000$ Bijna 25% variantie van 'houding tegenover vrouwenemancipatie' wordt door de score op de srom verklaard

Ook multivariaat blijkt de samenhang tussen morele argumentatie en houding tegenover vrouwenemancipatie teruggevonden te kunnen worden Een multiple regressie van de belangrijkste variabelen uit dit onderzoek met 'houding tegenover vrouwenemancipatie' als afhankelijke variabele laat zien dat 'morele argumentatie' één van de sterkste predictoren is Zie tabel 1

Tabel 1 Multiple regressie op 'houding tegenover vrouwen-emancipatie' (FEM) met de predictoren 'leeftijd', 'seks', 'SES', 'politieke positie', 'morele argumentatie', en 'gezindte' (n=74)

Predictor	Houding tegenover vrouwenemancipatie (FEM)			
	B	T	P	r _p
Sekse	34	4 03	000	44
SES	15	1 71	092	20
Politieke Pos	- 37	-4 30	000	- 46
Morele arg	38	4 37	004	46

$R = .75$, $R^2 = .56$, $F(4,69) = 22.15$, $p = .000$

Noot Regressie met terugwaartse selectie van predictoren (drempel $p = .10$)

Uit deze tabel blijkt ook weer dat van de achtergrondvariabelen 'sociaaleconomische status' en 'politieke positie' goede voorspellers zijn (zie ook bovenstaand). Verder geldt dat een hogere score op de SROM samengaat met een hogere mate van emancipatiegerichtheid. De partiele correlatie, die wordt berekend onder controle van de overige variabelen, is .46 en nauwelijks kleiner dan de bivariate correlatie.

4. Conclusie

Is Kohlbergs theorie van de morele ontwikkeling 'seksistisch'? Een van de vragen hierbij is of het 'seksistisch' vooroordeel zover gaat dat mannelijke en vrouwelijke respondenten in verschillende ontwikkelingsstadia blijven steken, waarbij de mannen wat hoger en de vrouwen wat lager in de hiërarchie belanden. Ook uit deze studie blijkt dit volstrekt niet het geval te zijn. De mannelijke respondenten scoren gemiddeld 362, terwijl de vrouwelijke respondenten gemiddeld een score van 366 behalen (het verschil is niet significant, verg. Gibbs, Arnold en Burkhart, 1984). Een dergelijke score betekent dat vrouwen zich zeker niet meer uitsluitend aan de vermeende verlangens van de directe sociale omgeving oriënteren (stadium 3) bij de oplossing van morele dilemma's. Een score van 366 impliceert een combinatie van stadium 3 en stadium 4 en 5 argumentaties, waarbij stadium 4 duidt op oriëntatie aan institutionele regelgeving van formele aard.

Daarnaast is het de vraag in hoeverre inhoudelijk gezien sprake is van een 'seksistisch' vooroordeel. Indien de theorie van morele ontwikkeling werkelijk 'seksistisch' van aard is, dan ligt het voor de hand te veronderstellen dat 'seksistische' ideeën bij respondenten die hoger in de ontwikkelingshiërarchie staan zeker niet zouden verdwijnen maar – integendeel – versterkt naar voren zouden moeten treden. De vraag luidt in dit geval of respondenten met een hoger niveau van morele argumentatie meer geneigd zijn 'seksisme' goed te keuren dan respondenten op een lager niveau. In deze studie is gebleken dat het omgekeerde aan de orde is. Een hoger niveau van morele argumentatie gaat samen met een positieve houding tegenover vrouwen-emancipatie, en een lager niveau gaat samen met een minder afwijzende houding tegenover bestaande seksongelijkheid. Blijkbaar incorporeren hogere vormen van morele argumentaties morele regels die tot afkeuring van discriminatie op grond

van sekse leiden (zie voor een beschrijving ervan Van IJzendoorn, 1981) Het 'seksisme-verwijt' is in dit opzicht dan ook niet terecht

Literatuur

- Freud, S , *Einige psychische Folgen des anatomischen Geschlechtsunterschieds* Studieausgabe BdV Frankfurt a M , Fischer, 1925
- Gibbs, J F , K D Arnold, R L Morgan, E S Schwartz, M P Gavaghan, en M B Tappan, Construction and validation of a multiple-choice measure of moral reasoning, *Child Development*, 1984, 55, 527-536
- Gibbs, J C , K D Arnold en J E Burkhart, Sex differences in the expression of moral judgment, *Child Development*, 1984, 55, 1040-1043
- Gilligan, C , *In a different voice Psychological theory of women's development* Cambridge (Mass) Harvard Univ Press, 1982
- Hubbard, F O A , M H Van IJzendoorn, en L W C Tavecchio Validation of a questionnaire measuring attitudes toward females' social roles for a Dutch population, *Psychological Reports*, 1982, 51, 491-498
- Kohlberg, L , *Essays on moral development Volume I The philosophy of moral development* New York Harper en Row, 1981
- Kohlberg, L , en R Kramer, Continuities and discontinuities in child and adult moral development, *Human Development*, 1969, 12, 93-120
- Kohlberg, L , C Levine, en A Hewer, *Moral stages A current formulation and a response to critics* Bazel Karger, 1983
- Luria, Z , Discussion of Gilligan's 'In a different voice' Paper presented at the Biennial Meeting of the Society for Research in Child Development, april, Toronto, 1985
- Piaget, J , *Das moralische Urteil beim Kinde* Frankfurt a M Suhrkamp, 1934/1973
- Rawls, J , *A theory of justice* Cambridge (Mass) Harvard Univ Press, 1971
- Slade, P , en F A J Jenner, Questionnaire measuring attitudes to female social roles, *Psychological Reports*, 1978, 43, 351-354
- Walker, L J , Sex differences in the development of moral reasoning A critical review, *Child Development*, 1984, 55, 677-691
- Van IJzendoorn, M H , Morele argumentatie en maatschappelijk protest Kohlbergs theorie van de morele ontwikkeling, *Filosofie en Praktijk*, 1981, 2, 66-79
- Van IJzendoorn, M H , Morele argumentatie en bezorgdheid over kernbewapening Enkele empirische studies onder jongeren, *Pedagogische Studien*, (in druk)
- Westerlaak, J M van, J A Kropman, en J W M Collaris, *Beroepenklapper* Nijmegen Instituut voor Toegepaste Sociologie, 1975

M H van IJzendoorn is als hoogleraar theoretische en historische pedagogiek verbonden aan de vakgroep Wijsgerige en Empirische Pedagogiek van de Rijksuniversiteit te Leiden Adres Vakgroep WEP, RU Leiden, Postbus 9507, 2300 RA Leiden

Summary

Moral development and sexism —

This study hypothesizes that sexism is incompatible with the higher levels of moral development The influence of differences in moral judgment on the attitude towards sexism was studied by asking 97 high school students to fill out the Sociomoral Reflection Objective Measure as well as a questionnaire about their attitude towards sexism Results showed a strong relationship in the direction predicted the higher the level of moral judgment the less sexist the subject turned out to be